

В. В. Олянич

ЗЕРНОВЕ ГОСПОДАРСТВО В УСРР У 20-х роках ХХ ст.

Наукова стаття присвячена дослідженню селянського зернового господарства в Україні періоду непу, технології вирощування зернових культур. Також переглянуто структуру та функції зернового господарства, врожайність зернових та їх валовий збір у роки непу, ринок зернових та інших культур, прибутки селянського господарства, їх залежність від сумарного доходу інших галузей, тобто зерновиробництва, продукції тваринництва. Вивчений ринок зернових культур у країні, який залежав від природно-географічних (грунт, родючість, вологість) та соціально-економічних (посівна площа, наявність техніки, робочої сили, попиту) факторів. Зернове селянське господарство, якщо не брати до уваги високо посівних груп, було споживацьким, тобто сімейно-трудоим, а не винятково дрібнотоварним.

Ключові слова: селянське зернове господарство, сільськогосподарська продукція, селяни, селянське сімейно-трудоє господарство, сільське господарство.

Вирощування зернових культур в українському селі належало до традиційної галузі сільськогосподарського бізнесу селян-фермерів, залежного не лише від кліматичних умов, а також від політико-економічних факторів. Радянська історична наука намагалася показати позитивний вплив жовтневої революції на сільське господарство, висвітлюючи особливості здійснення аграрної революції, тобто ліквідацію поміщицького та великого селянського землеволодіння. Соціально-економічні експерименти більшовиків в аграрному секторі України завершилися глобальними руйнівними наслідками, позаяк відбулася дезорганізація зернового господарства – основної галузі сільськогосподарського виробництва.

Актуальність дослідження господарських форм приватного сільськогосподарського підприємництва українських селян у 20-х рр. ХХ ст. має наукове і прикладне значення. З'ясування підприємницького типу селянських господарств долає статичність та описовість їхнього цілком динамічного розвитку, а з другого боку нейтралізує і фактично спростовує теоретичні можливості класово-формаційного аналізу соціально-економічних відносин.

В історичних та особливо історико-економічних дослідженнях аграрних відносин в Україні вирізнялися саме матеріально-технічні, організаційно-економічні та соціально-політичні аспекти розвитку сільськогосподарського виробництва. Радянська історіографія виокремлювала та висвітлювала роль партійно-державних органів у формуванні матеріально-технічної бази радгоспно-колгоспного сектору, доводила його переваги над приватним, показувала так звану класову боротьбу в українському селі, протиставляючи заможні верстви селянства його пролетарським групам. Роль і місце селянських господарств у формуванні внутрішнього ринку та загалом виробництві сільськогосподарської продукції майже не досліджувалася, але пріоритетною була тема партійного керівництва народним господарствам.

Сучасна історіографія, яка почала формуватися у 1991 р., зосереджується на різних аспектах аграрної історії українського суспільства, але висвітлює їх в контексті теорії тоталітаризму, відтак постали питання руху опору селян, одержавлення кооперації і профспілок, примусової колективізації, політики розкуркулення, депортацій, репресій, голодомору. Вони є актуальними з наукової точки зору, позаяк до початку 90-х рр. свідомо спотворювалися істориками, а деякі явища і процеси взагалі замовчувалися. Соціально-економічна проблематика 20-х рр. досліджується на тлі непу, хоча принципи і методи здійснення самого економічного курсу недостатньо з'ясовані.

Аналізуючи деструктивні наслідки аграрної революції більшовиків, В. Качинський зазначив у 1921 р., що націоналізація, трудовий принцип розподілу земель, соціалістичний землеустрій та радикальна політика порушили системний лад сільськогосподарського виробництва, усунули поміщицькі та селянські так звані куркульські господарства, призвели до «натуралізації» основних галузей: згортання внутрішнього і зовнішнього ринків, скорочення посівних площ до споживчих норм, ліквідації посівного клину технічних культур, втрати спеціалізації окремих сільськогосподарських районів, зменшення врожайності на 25–30 % та посівного клину з 19,5 млн

десятин у 1916 р. до 16,3 млн у 1921 р. [7, с. 15-23] ситуацію ускладнила посуха 1921 р., яка, крім суто кліматичного впливу, виявилася наслідком вразливості та агротехнічної незахищеності сільського господарства.

Враховуючи факт остаточної ліквідації 30 тис. поміщицьких господарств в Україні, основними виробниками сільськогосподарської продукції стали селянські сімейно-трудова підприємства. На них лягав основний тягар забезпечення не лише власних потреб, а також і виконання державних повинностей. Селяни одержали внаслідок конфіскації та перерозподілу так званих «нетрудових земель» 14,5 млн дес. [5, с. 11.], тому держава чекала від них хліба. Відсутність належного реманенту, робочої худоби, техніки не дозволили селянам освоїти ці землі. Якщо у 1916 р. посівна площа становила 19,3 млн дес., то у 1921 р. 17,1 млн, у 1922 р. 14,3 млн, у 1923 р. 16,3 млн, у 1924 р. 17,5 млн дес. [6, с. 241].

Фактично 2,2 млн десятин, а це обсяг поміщицького землеволодіння, залишалось безпосівними, тому катастрофічно бракувало хліба. Отримавши практично всі конфісковані землі, селянські господарства не змогли підтримати дореволюційний рівень врожайності та посівних площ, досягнувши їх частково протягом другої половини 20-х рр. У 1925 р. селянськими господарствами було засіяно 18,5 млн, у 1926 р. 19,9 млн, у 1927 р. 20 млн, у 1928 р. 18,7 млн дес. під зерновими культурами [20, с. XII.].

Таблиця № 1

Посівна площа зернових культур селянських господарств (в тис. га) [20, с. XII.]

	1925	1926	1927	1928
Зернові	5716,0	5951,8	5516,5	3542,6
Жито	5254,7	6220,3	6948,4	4490,7
Пшениця	1117,3	1452,0	1671,2	1956,2
Овес	2684,2	3079,5	2837,9	3547,7
Ячмінь	836,0	876,4	886,4	976,2
Гречка	1043,4	702,3	608,0	1559,7
Просо	1571,8	1242,2	1193,9	2341,9
Кукурудза	352,4	391,4	381,7	374,0
Бобові				

Половину зернових культур становили посіви пшениці та жита, які відносились до елітних харчових хлібів, які разом з гречкою та просом мали високий процент внутрішнього споживання селянською родиною. Їх вирощування вимагало значних енергетичних затрат, особливо на стадіях посівної кампанії та жнив, хоча обмолот зернових тривав протягом глибокої осені до початку зими. Зменшення посівного клину пшениці та жита, крім агротехнічних обставин (збільшення площі під кукурудзою та іншими фуражними культурами) було викликано впровадженням продрозкладки у січні 1928 р. та вимерзанням основних хлібів. Однак, незважаючи на природно-кліматичні та адміністративно-репресивні фактори, селянські господарства були основними виробниками хліба в Україні, забезпечуючи одночасно баланс посівної площі зернових культур. Кожна з них вимагала агрономічних знань, техніки обмолоту, збереження, якими володіли підприємливі українські хлібороби, виготовляючи відповідний реманент.

Технологія вирощування зернових культур в селянському господарстві була традиційною, яка передавалася від батька синові, який успадкував сільськогосподарський бізнес, але спостерігалися певні відмінності між природничо-географічними районами. Привертає увагу різна норма висіву зернових на десятину, яка залежала не лише від самої культури, а також від якості ґрунту та погодних умов. Найменшою нормою вирізнялися господарства степових районів. У 1925 р. там висівали 6,7 пудів озимого жита, 7,4 пуда озимої пшениці, 7,3 пуда ярої пшениці, 6,7 пудів ячменю, 6,9 пуда вівса, 3,9 пуда гречки, 3,9 пуда гороху, 1,8 пуда проса [12, с. 54].

На Поліссі, Правобережжі та Лівобережжі сіяли на 2-3 пуди більше. Чорноземні ґрунти мали однакову родючість в Степу і на Правобережжі, тому не вони визначали норму висіву, а сумарні фактори. Якщо на Поліссі норма висіву жита становила 9 пудів, коли було засіяно 30596 десятин, то в Степу 6,7 пуда, але площа сягала 84255 десятин [12, с. 54]. Очевидно мало значення те, що названі

регіони мали різні показники витривалості культур. Від вимерзання або посухи найбільш уразливими були південні райони.

Таблиця № 2

Райони	Питома вага загиблих зернових культур у 1925 р. (у % до посіву) [12, с. 54.]					
	Жито озиме	Пшениця озима	Пшениця ярова	Ячмінь	Овес	Гречка
Полісся	1,8	4,7	4,3	1,4	0,8	2,2
Правобережжя	3,2	5,1	5,3	7,6	1,8	3,3
Лівобережжя	3,5	9,8	2,0	0,9	0,3	0,7
Степ	6,7	11,7	15,8	17,4	14,9	17,4
УСРР	4,4	10,2	13,0	13,8	3,0	2,6

Степове зернове господарство вирізнялося найвищою часткою загиблих культур, а найменша норма висіву була своєрідним застереженням від втрат, коефіцієнтом резервного фонду.

Структура селянського зернового клину залежала від попиту, наявності реманенту і тяглової робочої сили, а також від природничо-кліматичних умов. Наприклад, в Артемівській окрузі на 100 десятин посіву жита припадало 8, ярої пшениці 35,4, а в Бердичівській окрузі 32,4 десятини посідало жито, 11,3 озима пшениця, 18,5 овес [14, с. 56]. Для північних округ основною зерною культурою було жито, яке займало більше третини посівних площ. Малопосівні селянські двори сіяли рівномірно зернові культури, а з 1-3 десятинами землі жито становило третину в УСРР, хоча на Поліссі на 100 десятин посіву припадало 41-43 десятини. В господарствах з посівом понад 30 десятин співвідношення зернових суттєво вирізнялося від решти: на 100 десятин припадало жита 4,4, озимої пшениці 14,1, ярої пшениці 21,1, ячменю 27,5, вівса 8,1, проса 4,5, кукурудзи 9,1, соняшника 5,4 десятин [13, с. 174].

Селянське сімейно-трудове господарство, особливо в умовах нестабільного зернового ринку, переймалося забезпеченням власних потреб, а лишки продавали для придбання необхідних промтоварів. Протягом 1921 – першої половини 1922 р. понад 4 млн селян п'яти південних губерній та 33 повітів голодували, тому що від посухи загинули зернові, відтак не зібрали навіть посіяного хліба. Наприклад, в Запорізькій губернії 1921 р. було зібрано 6,3 млн пудів, а на потреби губернії необхідно було мати 35 млн пудів, з них на харчування людей 12,4 млн, утримання худоби 8,1 млн, для посіву ярових 6,8 млн, озимих 7,7 млн пудів [13, с. 94.]. В Миколавській губернії збір зернових не покривав і 30 % потреб сільського населення, але державні органи примусово стягували так звані продподаток, від якого лише на Миколаївщині було зруйновано 15 % селянських господарств [3, с. 143]. Загальний збір зернових у 1921 р. становив 227 млн пудів [18, с. 13], а продподаток 152 млн пудів, згодом зменшений до 128 млн пудів [3, с. 34-35]. За таких умов селяни південних губерній, розорені продподатковими органами радянської влади, помирали від голоду, а в решті губерній України спостерігався дефіцит хлібних культур, але саме вони стали основними регіонами формування республіканського продовольчого фонду. Сільське господарство України отримало 7,2 млн пудів насіння, яким було засіяно 2,5 млн десятин у п'яти губерніях з 4,1 млн десятин посівного клину [18, с. 13]. На 1 січня 1922 р. продзагони вилучили 48,4 млн пудів хліба, розподіливши його наступним чином: 16,2 млн відправили до Росії, 24 млн пудів на внутрішні потреби губерній, решту для Червоної Армії, залізничникам, робітників Донбасу [3, с. 78-79]. Дефіцит становив 7,6 млн пудів, незважаючи на різке обмеження витратності частини для бюджетних організацій, промисловості.

Недосів озимих 1921 р. та ярих зернових культур 1922 р. позначився на їх валовому зборі, який становив 669 млн пудів, що дозволило провести торгівлю хлібом, тобто зацікавити селян, особливо заможних, продавати його державним та кооперативним заготівельним органам. На посівну кампанію було виділено 117,6 млн пудів, щоб засіяти минулорічні прогалини, продподаток становив 77,8 млн пудів, на утримання худоби та харчування сільського населення 448,5 млн пудів, для забезпечення міського населення 46,2 млн пудів [15]. Так звані «товарні лишки», тобто обсяг зернових для ринку, коливалися тоді в межах 8-9 млн пудів. Якщо взяти за 100 % валовий збір зернових 1922 р., то питома вага посівфонду становила 18 %, а споживання сільським населенням 67 %, тому на комерційну торгівлю залишалося обмаль хліба, а відсутність промтоварів та високі

ціни унеможливили стабільну підприємницьку діяльність селянських господарств, позаяк для решти з них нагальною була справа елементарного виживання.

Селянське підприємництво полягало в тому, щоб своєчасно і якісно виконати посівні роботи. Раднарком УСРР надав 6,5 млн пудів насіння для забезпечення осінньої 1922 р. та весняної 1923 р. посівних кампаній [2, с. 17], відтак площа озимих становила 6,3 млн пудів, ярих 9,5 млн пудів [22, Ф. 423, Оп. 3, спр. 208, арк. 2].

Держплан УСРР вважав, що збір зернових з врожаю 1923 р. становитиме 810 млн пудів, відтак враховуючи норми споживання, встановив орієнтовний насінневий фонд – 132,1 млн пудів, продовольчий 391,5 млн пудів, фуражний 133,7 млн пудів, а товарні лишки 148 млн. Пудів [22, Ф. 423, Оп. 1, спр. 161, арк. 40–44]. Врожай вдався дещо менший. За підрахунками завідувача статистично-економічного відділу Укрекспортхліба А. Я. Альтермана валовий збір 1923 р. становив 765,4 млн пудів, з якого на насіння треба було засипати 127,4 млн, для споживання сільським населенням 396 млн, для утримання худоби 120,8 млн пудів, а «чистого надлишку» мало залишитись 122 млн пудів [22, Ф. 423, Оп. 3, спр. 247, арк. 1]. Голова Раднаркому УСРР В. Я. Чубар, виступаючи на 8-му Всеукраїнському з'їзді рад, назвав цифру валового збору зернових – 765 млн пудів [2, с. 17]. Від серпня 1923 р. по січень 1924 р. було вивезено з сільських районів 125 млн пудів хліба. Закупівлі хліба Українбанком, які тривали протягом серпня 1923 – червня 1924 р., засвідчує факт найвищої пропозиції протягом вересня – грудня 1923 р. Так, із 4,1 млн пудів купленого Українбанком хліба, за цей проміжок було придбано 3,2 млн пудів, а решту за перше півріччя 1924 р. [22, Ф. 290, Оп. 3, спр. 44, арк. 35]. Осінній період вирізнявся пропозицією селянського хліба від малозабезпечених дворів, а в зимово-весняний його продавали найзаможніші. Серед заготовленого хліба частка селян Катеринославщини становила 22,6 %, Одещини 35,5 % [22, Ф. 290, Оп. 3, спр. 44, арк. 35], тобто більше половини. Селяни, навчені голодними роками 1921–1922 рр., формували «страховий запас» і не продавали зерно великими партіями. Загалом у 1923/24 р. селяни «відпустили» приватним, кооперативним та державним заготівельним установам 163,2 млн пудів. [4, с. 16]. Зазначу, що селянами було сплачено 40,9 млн пудів хліба в рахунок єдиного сільгосподатку, у тому числі за вересень 1923 р. 13,9 млн, за жовтень 10 млн, за листопад 7,3 млн, за грудень 6,7 млн пудів [19, с. 14]. Селянин намагався щонайшвидше виконати державні повинності, а далі думати про вільний продаж хліба.

Врожайність зернових та їх валовий збір у 1924 р. (565,4 млн пудів) становили 52,4 % збору 1916 р. і 65,9 % 1923 р., а на душу населення розподілявся так: в Одеській 26,4, на Волині 25, Катеринославщині 24,5, Полтавщині 22,9, Київщині 21, Поділлі 19,7, Донеччині 17, Чернігівщині 11, Харківщині 10,7 пудів [6, с. 243]. Мінімальна норма споживання хліба сільським населенням становила тоді 15 пудів [22, Ф. 423, Оп. 3, спр. 247, арк. 1], тобто деякі губернії мали нижче норми. Середньостатистичні розрахунки хлібофуражного балансу показали, що для посіву необхідно було мати 130 млн пудів, для харчування селян 352,1 млн пудів, для утримання худоби 90 млн пудів, на потреби міста 61 млн пудів, відтак надлишок становив 27,1 млн пудів [5, с. 244]. Насправді недорід 1924 р. для багатьох районів центральної та східної України виявився надто важким, тому селяни фактично перестали продавати хліб. Протягом 1924/25 р. в Україні було заготовлено близько 50 млн пудів [19, с. 14], тобто у три рази менше від попереднього року.

Ринок зернових культур в країні залежав від природничо-географічних (грунт, родючість, вологість) та соціально-економічних (посівна площа, наявність техніки, робочої сили, худоби, попиту) факторів. Зернове селянське господарство, якщо не брати до уваги високопосівних груп, було споживацьким, а не винятково дрібнотоварним. В лісостепу понад дві третини селянських дворів сіяли зернові для власного споживання, а в Степу кожне четверте господарство [1, с. 27]. Врожай 1925 р., котрий сягнув 1 млрд 25 млн пудів [10, с. 188], виявився рекордним для сільського господарства України, хоча неоднаковий для окремих груп. Наприклад, селяни Білоцерківщини одержали з однієї десятини 80,8 пуда, Криворізької 30,2 пуда, Лубенської 69,6 пуда, Маріупольської 73,4 пуда, Одеської 17 пудів, Черкаської 77,4 пуда, Проскурівської 59,1 пуда, Прилуцької 77,5 пуда жита [12, с. 2]. Озима пшениця на Білоцерківщині дала 89 пудів з десятини, Маріупольщині 89,2 пуда, Черкащині 93,3 пуда, на Волині 71,1 пуда, Київщині 71,2 пуда, Дніпропетровщині 37,6 пуда, в Запорізькій окрузі 56,7 пуда [12, с. 2]. Отже, судячи з матеріалів осіннього обстеження, лісостепові

округи мали вищу врожайність жита, що цілком нормально для цього регіону, а також озимої пшениці, яка була пріоритетною культурою для степових районів. Яра пшениця також мала рівномірну врожайність в усіх округах, однак не на користь степових округ.

Таблиця № 3

**Середня врожайність основних зернових культур в Україні 1925 р.
(в пудах з десятини) [12, с. 54]**

Райони	Жито	Пшениця озима	Пшениця яра	Ячмінь	Овес	Гречка	Просо
Полісся	49,4	64,9	49,0	61,8	52,4	32,4	75,3
Правобережжя	60,6	66,7	45,5	42,1	61,8	48,5	56,1
Лівобережжя	58,9	43,7	43,1	61,0	74,2	59,9	70,5
Степ	38,3	42,6	33,5	40,3	40,9	24,9	38,9
УСРР	50,1	47,4	35,6	43,9	58,9	45,5	53,9

Середня статистична врожайність з однієї десятини, якщо перевести в центнери, тобто модернізувати метричну одиницю міри, яка звична для сьогодення, становила для жита від 6 до 8 ц, пшениці – від 6 до 11 ц, ячменю – від 7 до 9 ц, вівса – від 7 до 12 ц, гречки – від 4 до 10 ц, проса – від 8 до 12 ц з десятини. Вони є абстрактними, якщо не співставити вартість пуда чи центнера за еквівалентного принципом обміну зернових культур на промтовари, а також з'ясувати норми відгодівлі худоби.

Річна норма відгодівлі одного коня у 1925/26 р. становила 33,6 пуда зерна і 21,3 пуда борошна, корови – 2,4 пуда зерна та 11,2 пуда борошна [11, с. 18]. Врожайність ячменю була 44 пудів, вівса 59 пудів, тому однієї десятини ледве вистачало для утримання коня та корови. Якщо взяти за показник кількість пудів жита еквівалентних вартості худоби, то весною 1925 р., коли бракувало зернових, пара волів коштувала 86 пудів, кінь робочий 49 пудів, дійна корова 30 пудів [16, с. XXI], тобто за волів селянин мав віддати врожай жита з півтори десятини. На початку жовтня вартість пари волів сягала 219 пудів, робочого коня 125 пудів, дійної корови 66 пудів, відтак за придбання волів необхідно було сплатити врожаєм з п'яти десятин ячменю або з 4-х десятин вівса. Восени селяни сплачували податки, продавали зерно, щоб купити промислові товари, а волів, коней та корів могли придбати дуже заможні господарства, які мали до десяти і більше десятин під зерновими. У 1925/26 р. селяни продали заготівельним організаціям 123,3 млн пудів [19, с. 14], а решта залишилась для сільського і міського населення.

Валовий збір зернових культур протягом 1925-1927 рр. був загалом стабільним, а його спад по житу та пшениці у 1928 р. зумовлений вимерзанням значних площ.

Таблиця № 4

Збір зернових в індивідуальних селянських господарствах (у тис. ц) по Україні [20, с. XII]

Культура	1925	1926	1927	1928
Жито	51847,2	51432,7	51630,3	27662,8
Пшениця	40338,0	48093,8	61005,0	25941,8
Овес	11553,5	12610,6	14822,2	19262,0
Ячмінь	22177,3	20438,1	18069,4	23769,7
Гречка	6428,4	5306,5	5314,8	5286,6
Просо	10171,1	5638,8	6372,1	7584,0
Кукурудза	18076,7	14205,8	12088,1	13050,3
Бобові	3553,3	3689,7	3720,6	3235,6
Разом	164145,5	161416,1	173022,5	125792,8

Прибутки селянського господарства мали натуральний та грошовий виміри. Перший залежав від сумарного доходу його галузей (зерновиробництва, продукції тваринництва, птахівництва), а другий від реалізації жита, пшениці, худоби та промислів. На грошові прибутки впливали не лише кількість проданої селянином продукції, а передусім ринкова ціна її одиниці. Від продажу зернових прибутки одного селянського двору становили протягом січня – березня 10 крб., липня – вересня 25 крб, жовтня рудня 1927 р. 14 крб., у 1928 р. пересічно близько 10 крб. на двір [5, с. 172]. Пуд пшениці коштував весною 1 крб. 29 коп., восени 2 крб. 82 коп., а метр ситцю 66 коп., відтак за пуд

пшениці (два відра) селянин міг купити 2 метри ситцю [16, с. XV]. Кілограм солі коштував 5 коп., а пуд 80 коп., тобто дорівнював вартості пуда жита та ячменю. Кілограм гасу вартував 13 коп. у 1926–1927 рр. [17, с. 53], отже відро за пуд зернових.

Дефіцит зернових культур, що з'являвся у недорідні роки, був стихійним фактором підвищення цін. Наприклад, весною 1925 р. ціна пуда пшениці була найвищою в Україні, яка становила 2 крб. 87 коп. у Харківській, 3 крб. Херсонській, 2 крб. 57 коп. Чернігівській, 2 крб. 89 коп. Шевченківській, 3 крб 9 коп., Шепетівській, 2 крб. 95 коп. Глухівській, 2 крб. 86 коп. Дніпропетровській округі [21, с. 16-28]. Висока ціна трималася до врожаю, тому хліб могли придбати заможні верстви села, а також продати його, позаяк восени не вивозили на ринок.

Практичний український хлібороб намагався вигідніше продати хліб, але його ціна за пуд виявилася мізерною порівняно із цінами на промтовари. Чоботи у січні 1927 р. коштували в кооперації 17,3 крб., у приватника-ремесника 16,9 крб. [11, с. 102-103], а пуд пшениці 1 крб. 21 коп., тобто селянин мав віддати за них 14-15 пудів пшениці, тому поліські селяни виготовляли з соснового кореня «взуття». Кілограм цвяхів коштував в селах України 43 коп [17, с. 77], а пуд жита у січні 1927 р. 71 коп., тобто півпуда. За таких умов селяни вимушено займалися домашнім ремеслом, виготовляючи білизну, одяг, взуття.

Ринкові важелі впливали на виробництво тієї чи іншої культури землеробства, але підприємливий український селянин зважував власні можливості. Безпідставно високі ціни на промислові товари та продукцію сільського господарства змушували його до збільшення посівних площ тих культур, кустарна переробка яких дозволяла вирішувати соціально-побутові проблеми. Дорогий цукор і водночас зростаючий попит на цукрові буряки сприяли збільшенню посіву цієї культури з 354 тис. у 1925 р. до 445 тис. дес. у 1928 р., а соняшника із 770 тис. до 1 млн. дес. [6, с. 28]. Друга половина 20-х рр. вирізнялася стабільністю посіву льону (45 тис. дес.) та конопель (152-159 тис. дес.), які давали олію та волокно для виготовлення одягу і предметів хатнього побуту. Невипадково товарність цих культур, тобто їх реалізація на стадії сировини, не перевищувала 16 % серед конопель та 14 % льону [5, с. 15], тому що дуже високою була питома вага їх внутрішнього споживання.

Зернове господарство селян належало до елітної галузі сільськогосподарського виробництва, яке вимагало від них належних агротехнічних навичок і знань, а функціонально забезпечувало розвиток тваринництва, птахівництва. Структура зернового клину відповідала традиційно встановленому хлібофуражному балансу кожного селянського господарства, а забезпечення його витратної частини вимагало від нього важкої повсякденної праці. Селянське сімейно-трудове підприємництво базувалося на виробництві зерна, позаяк без нього не розвивалися б інші галузі, тому прагнення досягнути міжгалузевого балансу було важливим стимулом для господарської діяльності селянського двору. Не прибуток, не показники товарності його галузей, а повсякденна турбота про землю, її обробіток, про забезпечення сім'ї були основними ціннісними орієнтирами селянського сільськогосподарського підприємництва, тобто повсякденних занять задля власного виживання і розвитку.

Селянин знав норми засіву угідь, відгодівлі худоби, харчування родини, тому структура зернового господарства, тобто кількість десятин під відповідними культурами, узгоджувалася на сімейній раді. Незалежно від обсягу посіву зернові виконували основну функцію – забезпечення селянського господарства хлібом та фуражем, а так званий «товарний лишок» був зазвичай вимушеним відсотком реалізації зерна. Підприємницьку діяльність селянського двору визначала його мотиваційна та організаційна складова, а не винятково комерційна.

Література

1. Альтерман А. Розвиток хлібного господарства та хлібної торгівлі України. – Х., 1928.
2. 8-й Всеукраїнський з'їзд рад 12-17 травня 1924 г. Стенограма. – Х., 1924.
3. Голод 1921-1923 років в Україні. Збірник документів і матеріалів. – К., 1993.
4. Заготовка и перевозки хлебных грузов // Хозяйство Украины. – 1926. – № 2–3.
5. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. – Х., 1929.
6. Итоги хозяйственного строительства УССР за 1923–24 г. – Х., 1925.

7. Качинский В. Очередные задачи сельского хозяйства // Народное хозяйство Украины. Очерки и статьи. – К., 1921.
8. Качинский В. Социализация сельского хозяйства на Украине. – К., 1919.
9. Минаев С. К хозяйственным итогам 1927-28 года // Хозяйство Украины. – 1928. – № 12.
10. Перша Всеукраїнська конференція КП(б)У, 17-21 жовтня 1926 р. Стенограф. звіт. – Х., 1926.
11. Підсумки анкетного обслідування годівлі худоби на Україні в 1925–26 р. // Статистика України № 149. – Х., 1929.
12. Підсумки весняного обслідування сільського господарства України в 1925 і 1926 рр. // Статистика України № 126. – Х., 1928.
13. Підсумки весняного обслідування сільського господарства України в 1928 р. (Вибірковий перепис селянських господарств) // Статистика України № 160. – Х., 1929.
14. Підсумки осінніх обслідувань сільського господарства України в 1927 р. // Статистика України. – № 130. – Х., 1928.
15. Продовольствие (хлебные заготовки на Украине) // Украинский экономист. – 1923. – 20 мая.
16. Рух цін на Україні в 1926 р. // Статистика України № 129. – Х., 1926.
17. Рух цін на Україні в 1926–27 р. // Статистика України. № 158. – Х.; Полтава, 1929.
18. VII Всеукраинский съезд Советов 10–14 декабря 1922 г.: Стенографический отчет. – Х., 1922.
19. Статистика // Хозяйство Украины. – 1926. – № 5–6.
20. Україна. Статистичний щорічник. 1929. – Х., 1929.
21. Ціни на продукти сільськогосподарського виробництва в сільських місцевостях України за 1925–1927 рр. Статистика України № 145. – Х., 1928.
22. ЦДАВО України.

В. В. Олянич

Зерновое хозяйство в УССР в 20-х гг. XX в.

Научная статья посвящена исследованию крестьянского зернового хозяйства в Украине периода нэпа, технологии выращивания зерновых культур. Также пересмотрены структура и функции зернового хозяйства, урожайность зерновых и их валовой сбор в годы нэпа, рынок зерновых и других культур, прибыли крестьянского хозяйства, их зависимость от суммарного дохода других отраслей, то есть зернопроизводства, продукции животноводства. Изученный рынок зерновых культур в стране, который зависел от естественно-географических (грунт, плодородие, влажность) и социально-экономических (посевная площадь, наличие техники, рабочей силы, спроса) факторов. Зерновое крестьянское хозяйство, если не принимать во внимание высоко посевных групп, было потребительским, то есть семейно-трудовым, а не исключительно мелкотоварным.

Ключевые слова: крестьянское зерновое хозяйство, сельскохозяйственная продукция, крестьяне, крестьянское семейно-трудовое хозяйство, сельское хозяйство.

V. V. Olyanich

Peasant corn economy in USSR in 20-th years of a XX age

The scientific article is devoted to research of peasant corn economy in Ukraine of period of economic policy new, and technology of growing of corn cultures. A structure and functions of corn economy, productivity of corn and their gross collection in the years of economic policy new, market of corn and other cultures is also revised, arrived peasant economy, their dependence on the total profit of other industries, that production of Corn, products of stock-raising. Studied market of corn cultures in a country, which depended on naturally-geographical (soil, fertility, humidity) and socio-economic (sowing area, presence of technique, labour force demand) factors. The corn peasant economy, if to take not into consideration sowing groups highly, was a consumer, that domestic-labours, not exceptionally small-scale.

Keywords: peasant corn economy, agricultural product, peasants, peasant domestic-labours economy, agriculture.